

Historiske noter indeholder bidrag fra: arkivar Susanne Krogh Bender (S.K.B.), fuldmægtig Helge Bjørn (H.B.), stud. mag. Steen Ove Christensen (S.C.), stud. mag. Ole L. Frantzen (O.F.), arkivar C. Rise Hansen (C.R.H.), arkivar Thelma Jexlev (T.Jx.), afdelingsleder Chr. Lisse (C.L.), overinspektør Holger Rasmussen (H.R.), museumsinspektør Henrik Vensild (H.V.) og redaktøren (usigneret).

Ny redaktion. Fra og med dette dobbelthæfte redigeres Fortid og Nutid af universitetslektor, mag. art. Claus Bjørn, Historisk institut, Københavns universitet. Den nye redaktør er født i 1944 og blev magister i 1970. Året efter ansattes han som amanuensis i landbohistorie ved dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang's afgang. Claus Bjørn har især beskæftiget sig med andelsbevægelsens historie i Danmark og har offentliggjort en del mindre artikler om emnet.

Landbrugskonsulent, husmand og bogsamler var Gerhard Nielsen (1882–1950), som under beskedne økonomiske kår opbyggede en betydelig bogsamling vedrørende landbrugshistorie. Samlingen på ca. 4500 bind er blevet testamenteret Fyns Stifts Husmandsskole, nu Nordisk Landboskole, der ved H. Grønberg og Agnes Lynghus har udsendt: Katalog over Konsulent Gerhard Niensens bogsamling 1–2 (1970–74).

Fra Ribe amt 1975 fremtræder som et festskrift til en af dansk lokalhistories førstemænd gennem efterhånden en lang årrække, fhv. førstelærer H. K. Kristensen, Varde, og den solide bog blev udsendt på hans 80 års dag d. 17. september 1975. H. K. Kristensens indsats i dansk lokalhistorie – både som forfatter og som ledende skikkelse i organisationsarbejdet – blev udmærket karakteriseret af tidsskriftets tidligere redaktør, da »H.K.« rundede de 75 (bd. XXIV s. 209f.). I 1970'erne har H. K. Kristensen fortsat sin virksomhed som lokalhistorisk skribent, og 1975 bragte således det statelige værk om Nørre Horne herred.

H. K. Kristensens forfatterskab har haft tyngdepunktet i 17. og 18. århundrede. Man kan roligt fastslå, at ingen, der mere indgående vil behandle disse århundreders indre danske forhold, vil kunne undlade at benytte H. K. Kristensens artikler og bøger. Hans artikler, der for langt de flestes vedkommende er trykt i *Fra Ribe amt*, som han iøvrigt har redigeret i mere end en menneskealder, er oftest de små træk af fortiden, som et arkivfund har kunnet kaste lys over. Ved siden af de talrige, hyppigst ganske korte, artikler står en række bøger om sognes, herreders og et enkelt tilfælde et gods' historie. Fortid og Nutids redaktør, der har beskæftiget sig med vestjyske forhold i 1800-tallet, vil her gerne fremhæve hans sognehistorier – Lunde

sogn fra 1923, Ovtrup fra 1935 og fra 1958 Nørre Nebel og Lydum. De står på mange måder stadig som forbilleder for, hvordan en sognehistorie kan skrives, og ikke mindst den forandring i landbosamfundets liv, som skete i den sidste trediedel af forrige århundrede med driftsomlægning, andelsbevægelse, foreningsliv og nye institutioners tilblivelse er sjældent blevet bedre behandlet end i disse bøger af H. K. Kristensen. Festskriftet rummer foruden en hilsen til H. K. Kristensen og en gratulationsliste, 21 artikler og en bibliografi over det omfattende forfatterskab. Blandt bidragerne er repræsentanter fra de højere læreanstalter, museerne og fra den brede kreds af lokalhistorisk arbejdende i det sydvestjyske område.

Ansættelse som leder af lokalhistorisk arkiv. Trods spareknive indenfor det offentlige har den seneste tid bragt oprettelsen af et antal stillinger som ledere af større lokalhistoriske arkiver. Der er indenfor de seneste år blevet ansat akademisk uddannet leder på de lokalhistoriske arkiver i Ålborg og Esbjerg og fra 1. januar 1976 er mag. art. Susanne Krogh Bender knyttet til det lokalhistoriske arkiv i Gentofte kommune som daglig leder. Susanne Krogh Bender er født 1944, mag. art. i historie 1971 og siden ansat på Rigsarkivet.

Godt bogarbejde præmieres hvert år af Foreningen for Boghåndværk, og blandt de publikationer man i 1974 fandt værdige til at blive fremhævet var *Søllerødbogen 1973*, der fik følgende bedømmelse: »Bogen er kvadratisk med højrestillet klumme og den brede venstre margin brugt til stikord.

Dette layout giver sammen med illustrationerne mange smukke og velafbalancerede opslag. Det usymmetriske princip er fastholdt også i titlen og på omslaget. Illustrationerne, efter meget varierende originalmateriale, er generelt fint reproducerede. J. Th. Lundbyes maleri »En dansk Kyst« burde dog ikke være gengivet efter »Juleroser« med moiré til følge. Omslaget i guld og sort på brunt karton er ualmindelig vellykket. En helstøbt og konsekvent tilrettelagt bog.«

Nordisk palæografi. Gode håndbøger får man aldrig for mange af. Det nye ved *Lars Svenssons* bog (Studentlitteratur, Lund 1974) er, at han bringer skriftprøver med transskriptioner og kommentarer både fra Sverige, Danmark, Island og Norge. De danske tekster er velkendte; værdien for en dansk læser ligger i at kunne konfrontere det danske materiale med tilsvarende fra de andre nordiske lande. Bogen henvender sig først og fremmest til nordiske filologer, derfor dominerer eksemplerne på bogskrift. En god og vel gennemført idé er at vise forskellige svenske skrifter fra 1600-tallet og o. 1700 ved at vise samme side af Per Brahes »Oeconomia« i 9 forskellige håndskrifter.

T. Jx.

Hvor blev militærhistorien af? En diskussion om militærhistorisk forskning. Stud. mag.'erne Claus c. von Barnekow, Kaare E. Janson og Ole Louis Frantzen har på baggrund af en båndindspilning fra et møde afholdt på Kbh. Universitet i april 1974 om dette emne redigeret og udgivet dette mødes foredrag og diskussion. Gengivelsen er til-

stræbt så fuldstændig som mulig, kun spørgsmål og kommentarer fra forsamlingen er blevet forkortet. Endvidere er der tilføjet en række noter og henvisninger, således at publikationen henvender sig til alle militærhistorisk interesserede. Fire foredragsholdere var indbudt: Arkivar, cand. mag. H. C. Bjerg (Rigsarkivet), docent, fil. dr. Carl-Axel Gemzell (Lunds Universitet), museumsdirektør, dr. phil. Arne Hoff (Tøjhusmuseet) og oberstløjtnant K. V. Nielsen (Hærens Officersskole). Med hver sit udgangspunkt prøvede de at besvare ovennævnte spørgsmål. De havde alle en mere eller mindre udtalt opfattelse af, at militærhistorisk forskning forsømmes. Årsagen hertil herskede der til en vis grad enighed om. Der nævnes bl. a., at en af forklaringerne på faghistorikernes og officerernes manglende kendskab til hinandens resultater kan skyldes deres forskellige politiske ståsteder. Der anføres også, at det manglende samarbejde kan skyldes de forskellige formål, der ligger til grund for studiet af militærhistorien. Denne kommunikations kløft, som dette er udtryk for, kan foreliggende publikation være med til at bygge bro over, således at der etableres et frugtbart samarbejde, der kan medføre, at militærhistorien naturligt anerkendes som en historisk disciplin, der ligesom andre er nødvendig til forståelse af vort samfunds historie.

O. F.

Kilder til Danmarks økonomiske og sociale historie er en serie publikationer, der udsendes af forlaget »Clio«, oprindelig Vr. Skerninge, nu Hunderupvej 21 A, 5000 Odense. Forlagets leder, Kurt Luchau Nielsen, har sat sig som

opgave at genudgive kilder til dansk historie med hovedvægten på, som det udtrykkes, »kilder, der giver en dybere forståelse af arbejderklassens situation, materielt og ideologisk. Især materiale vedr. den materielle situation er det vigtigt at få genoptrykt, da dette i meget høj grad er et forsømt område«. Ikke mindst sidste del af forlagets program må man hilse velkommen, da den idéhistoriske side af arbejderbevægelsens historie i forvejen dyrkes intensivt med kildeudgivelser og undersøgelser. Det er således en fortræffelig idé, at »Clio« har taget Th. Sørensens og W. Muncks publikationer på sit program. Allerede nu foreligger Sørensens »Et Bidrag til Belysning af Kjøbstadsarbejdernes Vilkaar« (1880), der skal efterfølges af hans skrift om landarbejderne fra 1881 – pastor Munck skal repræsenteres ved de to bøger om fattigdommen på Christianshavn (1867) og i København (1868). Yderligere er udgivet skrifter af Frederik Dreier, Socialistiske Blade og Anti-Socialistiske Blade. Man har valgt det simplest mulige udstyr, få noter og kommentarer. Teksterne kan være lidt vanskelige at læse visse steder, men generne opvejes af den lave pris. Ikke mindst skoler og andre undervisningsinstitutioner har hermed fået billig adgang til centralt kildemateriale til dansk arbejderbevægelses forhistorie og tidligste udvikling.

Filsø, Flyndersø, Furesø, Gudenå og Gurre er nogle af de mere prominente navne, der er taget under grundig og kyndig behandling af John Kousgård Sørensen i Danske sø- og ånavne 2, E-G, 1973 (bind 1, 1968, omtalt i Fortid & Nutid XXIV 335). Der ligger et kolossalt inventeringsarbejde alene i

indsamlingen fra allehånde stednavnekilder og -litteratur af de tusinder af navne på småpytter og søer, fra en Ebbapöl i det nordøstlige Skåne til en Gåsesø ved Eckernförde, og små og store vandløb, fra en (dansk) Ellerbeck i Yorkshire i Danelagen til Danmarks største »flod« Gudenåen. Dette *Guden*, Guthn, en afledning af roden i ordet gud og altså muligvis »sakralt«, forekommer i øvrigt ikke blot i hovednavnet på den østjyske å (dele af åen bærer også andre navne, efter nærliggende byer) og i navne på tilstødende »vanddrag« og bebyggelser: Gudensø, Gudenlund, Gudenkilde, Gundkær, Gudenfjord (Randers fjord), men også som navn på den vestjyske Storå og fire andre mindre åer, ofte indgående i landsbynavne som Gundelund (ved Mønsted å ved Viborg) og Gånarp (med Gudebäcken og en Guenäng i Nordskåne). Andre navne med Gund(e) – antages at indeholde et gammelt subst. gund 'slim, materie', eller en anden afledning, guthung, af gud, således de sjællandske Gundsømagle og -lille (i 1100–1200-årene skrevet Guthænsyo, Guthingsio o. lign.). Det samlede materiale og store overblik giver her og i mange andre tilfælde mulighed for sikrere sondringer og tydninger end hidtil. – I navnet *Filsø* på fem forskellige søer i Midt- og Vestjylland er JKS mest tilbøjelig til at finde det ellers især vestnordiske fifl (sideform til fimbul) 'jætte, tosse', medens Kr. Hald foretrækker et ord for sump el. lign., beslægtet med det svenske fil (i filbunke, filmjök). I *Flyndersø* (2 sjællandske, 1 jysk) regner JKS ikke med fiskenavnet, men et gammelt flundra 'flad sten', ligesom i en del marknavne og landsbynavnene Flynder, Flynderup

og Flyndarp, og *Furesø* (Sjælland og Blekinge) antages at være et usammen-sat Furi, afledt af samme ord som findes i ønavnet Fur og betyder 'ild', altså muligvis 'søen/øen der skinner som ild'. *Gurre* (ældre Gorwe), et skånsk Gårrö (Gurre, Gorffwe) og det midtsvenske Gorjen menes at være en afledning af gor 'snavs, mudder', ligeledes i en del marknavne og det lollandske Gurreby. Det adjektiv gæld 'gold, fattig på fisk', der antages i et par ånavne, bl.a. den sønderjyske Gejlå, har man også villet finde i de talrige bronnavne Gælde-, Gild(e)bro, men JKS mener, de er østnordiske sidestykker til den oldnordiske Gjallarbrú, broen over Gjöll, elven der skiller dødsriget fra de levendes verden (udførligere behandlet i Skalk 1973, 3 p. 18–24).

C. L.

Automobilerne har allerede deres historie. I Danmarks tekniske Museums Årbog 1973 skriver Bent Mackeprang om at samle og bevare gamle biler og foreslår en ny og teknisk set bedre motiveret klassificering m. h. t. periodeopdeling end den hidtil anvendte, fra England overtagne. Der er tillige oplysninger om udenlandske museer og om den udstilling af bilerne, der med tiden ventes indrettet i Danmarks tekniske Museum.

C. R. H.

»*Spindebog*« af Lise Warburg er en praktisk vejledning i håndspinding, til glæde for de mange som tager dette arbejde op. Den fortæller om spinde-materialer, spinderedskaber og spinde-metoder, hele tiden belyst gennem historiske tilbageblik. Efter de beskrevne metoder har der været fremstillet garn

siden den grå oldtid. Derfor giver bogen en værdifuld teknisk baggrund, når man skal bedømme de anstrengelser, som fortidens mennesker måtte igennem, før de fik tøj på kroppen og tjældet væggene.

H. B.

Mere om danske middelaldergilder. Den flittige skånske historiker, pastor Curt Wallin i Tomelilla, har fortsat sine redegørelser for Knudsgilderne med en artikel i Bornholmske Samlinger 1974 »Knutsgillen och av St. Knud påverkade sockengillen på Bornholm«. To seglstempler i Nationalmuseet – det ene fundet på Bornholm og det andet med navnet »de Alandia« i omskriften – henføres til Knudsgilder i Knudsker el. Rønne og i Allinge. Dernæst søges påvist en overensstemmelse mellem Knudsgilderne og de senere landsbygilder (sognegilder) gennem en analyse af de bevarede skråer. Både m. h. t. formål og bestemmelser synes sognegilderne at føre middelalderlige gildetraditioner videre. Direkte tilknytning til St. Knud kan derimod ikke påvises.

Året før publicerede Curt Wallin »Birgittagillen i det medeltida Danmark« i Kyrkohistorisk årsskrift 1973, der iøvrigt helt var helliget Birgitta. – Heri gøres rede for birgittinsk indflydelse på det store præstegilde i Lund og andre skånske præstegilder samt et præstegilde på Lolland. Hertil kommer 3 verdslige gilder med St. Birgitta som værnehelgen: et håndværker-gilde i Malmø, slægten Langes frændegilde i Varde-syssel og et landsbygilde i Kvanløse, Holbæk amt, – som synes at have nær tilknytning til Maribo kloster. Det sandsynliggøres, at Birgittinerkulturens

betydning i Danmark hidtil har været undervurderet.

T. Jx.

Lærebog i adelig økonomi. Nordiska Museets Handlingar nr. 78 er en lærd og prægtig, velkommenteret tekstudgave ved John Granlund og Gösta Holm af den ældre Per Brahes »Oeconomia eller hushållsbok för ungt adelsfolk«, hvis hovedredaktion er fra 1581, men først blev trykt næsten 100 år senere af sønnesønnen Per Brahe d. y. Det fremgår tydeligt, at man heller ikke i adelens storhedstid kom sovende til rigdom, magt og ære. Selv om materialet er begrænset, og bogen har et langt snævrere sigte end Arent Berntsens et par generationer yngre »Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed«, er en sammenligning mellem de afspejlede sociale og økonomiske vilkår oplagt. De to værker kan begge erhverves til rimelige priser og bør ikke mangle i noget institutionsbibliotek.

T. Jx.

1928 gav den østrigske professor etnologen A. Haberlandt i bogen »Die Völker Europas« en sammenfattende karakteristik af *den europæiske kultur*. Siden er det kun blevet til mindre forsøg i denne retning med et snævrere udsnit af verdensdelen, indtil den amerikanske antropolog Robert Anderson vovede forsøget med sine to oversigtsværker: *Traditionel Europe. A Study in Anthropology and History* (1971) og *Modern Europe. An Anthropological Perspective* (1973). Det dristige og inspirerende initiativ til en beskrivelse af det vældige og mangeartede kompleks, som vi kalder Europa, får i Rig 1974, h. 3, 96–100 sin kyndige vur-

dering af Gunnar Alsmark. Man bør gøre sig bekendt med begge de nævnte bøger og Alsmarks vurdering.

H. R.

1973 holdtes i Köln en stor udstilling med titlen: »*Hanse in Europa, Brücke zwischen den Märkten, 12.-17. Jahrhundert*«, der omtales i enkeltheder i *Fornvännen* 1974, h. 1, 53-56. Som blivende værd fra udstillingen findes et rigt illustreret katalog på mere end 400 sider, hvor 24 førende fagfolk behandler alle de forskellige sider af hanse-stædernes indsats: Handel, samfærdsel, kunst og arkitektur o. s. v.

H. R.

Det svenske Samfundet för Hembygds-vård udsender dels et tidsskrift: *Bygd och Natur* seks gange om året dels en årbog. I tidsskriftet kan løbende rejses aktuelle spørgsmål. En af mærkesagerne har været bevaringen af stednavnene, en anden – som præger store dele af årgang 1974 – en registrering af torpbebyggelsen og torparminnen (nærmest svarende til de jordløse husmænd i Danmark). I nr. 2 af tidsskriftet kan man finde et arbejds-hæfte for denne registrering, udarbejdet for skolebørn. Det var muligvis noget, der kunne inspirere til et dansk forsøg. Årbogen for 1973 er helt koncentreret om: Kulturlandskapet och tätorternas expansion, der behandles af 15 forskellige forfattere med forskellig indfaldsvinkel. Emnet er også brændende aktuelt i Danmark.

H. R.

ICOMOS betyder International Committee of Monuments and Sites. Udfra ønsket om at få et nordisk indslag i

komiteens arbejde organiseredes en konference: *Stad i træ*, om bevaringsproblemerne i de nordiske byer, hvis oprindelige bygningsbestand overvejende bestod af træhuse. Årbogen for Foreningen til norske fortidsminnesmerkens bevaring 1972 præsenterer hovedindlæggene på konferencen, sådan at man her får en samlet oversigt over problemerne og en fortegnelse over det imponerende antal publikationer, der er fremkommet herom. Hovedparten af indlæggene er norske, men der er også bidrag fra svensk, finsk og dansk side. Det sidstnævnte er en præsentation af det færøske hus i den traditionelle byggestil. Hovedparten af forfatterne er arkitekter, men der er også et etnologisk bidrag om livet i og mellem husene. Indledningsafsnittet af Göran Lindahl: *Trästad och stenstad* giver en meget klar og inspirerende gennemgang af ligheder og forskelle på dette felt i de nordiske lande.

H. R.

Den politiske Georg Brandes er redigeret af Sven Møller Kristensen og Hans Hertel (Hans Reitzel, 1973) og rummer en række bidrag til belysning af Brandes' placering i forhold til de dengang og senere herskende politiske ideologier. For et par af bidragyderne gælder det, at de med beklagelse må konstatere Georg Brandes' manglende evne til erkendelse – naturligvis af den rette marxistiske samfundsopfattelse (s. 87 og 156) – og man må nok med Carl Erik Bay konstatere, at »han stod udenfor det hele. I et hvilket som helst parti ville han have været en »sekteer«. Ingen politisk organisation ville have kunnet finde praktisk anvendelse for hans tankegang« (s. 109). Men det forhindrer imidlertid

ikke, at samtidige og efterfølgere har udnyttet Brandes i politisk, særlig kulturpolitisk, øjemed, som indgående behandlet i Hans Hertels store afsnit: Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale.

Vilhelm Becks erindringer hører ikke til de store memoireværker, men ved forfatterens placering i dansk nyere historie og deres åbenhjertige skildring af Becks magtovertagelse i Indre mission, bl. a. kuppet i Ordrup i 1861, har de stor interesse for forståelsen af en af de store vækkelsesretninger og ikke mindst dens høvdings mentalitet og synspunkter. O. Lohses forlag har i 1974 genudsendt Becks selvbiografi, som hermed kan anskaffes i »billigbogsudgave«.

En beretning om København i en nøddeskal. Sådan betegner chefen for Københavns Bymuseum Steffen Linvald historien om Hviids Vinstue i indledningen til skriftet »Den ældste vinstue i København«, som Hviids Vinstue har udsendt i anledning af 250-års jubilæet den 5. sept. 1973. De mange tegninger, der gengiver stemningen i den gamle københavnske vinstue, er af Leo Estvad, som også står for bogens tilrettelæggelse. Trykning og bogbinderarbejde er udført i Poul Kristensens Bogtrykkeri i Herning. Resultatet er – både hvad udstyr, illustrationer og tekst angår – blevet vellykket. Miljøet indfanges ikke kun i tegningerne, men også i teksten, især i det midterste af de tre afsnit: »Et gammelkøbenhavnsk milieu«. I det første afsnit gennemgås vinstuens ejerforhold og husets bygningshistorie og i det tredje afsnit gæsternes færden. S. K. B.

Lyngby-bogen 1972–73 bringer som hovedbidrag Svend Aage Larsens velskrevne erindringer fra barndomstiden i et arbejderhjem i Rådvad under og efter 1. verdenskrig. Artiklen »Nordskrænten og familien Skovgaard-Petersen« flytter opmærksomheden ud mod Øresund, en menneskealder tilbage, men adskillige trin op ad samfundsstigen, mens forfatteren Soyas artikel om Gustav Wied selskabet ikke burde have været trykt i en lokalhistorisk årbog – dens ubehagelige personlige overfald på Tom Kristensen og hans daværende kone skæmmer den ellers nydelige publikation!

Den havneløse danske Øresunds-kyst mellem Helsingør og København vanskeliggjorde i ældre tid fiskeriet her. Humlebæk fik sin havn 1810–12, Tårnbæk sin i 1860'erne. 1871–78 byggede fiskerne i Snekkersten og Skotterup deres egen havn, fra 1874 åben for alm. besejling; dens tilblivelseshistorie behandles på grundlag af regnskaber i privateje, avisreferater m. v. i Fra Frederiksborg Amt 1973 s. 47–83.

C. R. H.

Industrien i Helsingør fra senmiddelalderens teglværker til industrialiseringsbølgen i slutningen af 1800-årene skildres af Kenno Pedersen i Fra Frederiksborg Amt 1973 s. 5–46; der bygges overvejende på aftrykt stof; men det er en nyttig oversigt, der bl. a. viser, at industrien efter Øresundstoldens ophævelse 1857 bliver dominerende i byens erhvervsliv, især efter 1880 med øget anvendelse af dampkraften.

C. R. H.

Fremmedarbejdere i Danmark er ikke noget nyt fænomen. I Hellebæk kræ-

vede geværfremstillingen udenlandske kvalificerede specialarbejdere; i begyndelsen af 1700-årene indforskrevs tyske arbejdere, mellem 1764 og 1787 indkaldtes belgiere, dog næppe over 100 personer. Per Malmberg redegør i *Belgiere i Hellebæk* i Fra Frederiksborg Amt 1972 s. 5–48 (også udgivet som bog) for, hvorledes 5 familier (oprindeligt romersk-katolske og fransktalende) i perioden 1775–1875 i dette fremmedarbejdermiljø blev optaget i den danske befolkning. Af betydning var det utvivlsomt, at der allerede fandtes et tysk fremmedelement på egnen, således at befolkningen var »motiveret« for optagelsen, der gik forbløffende hurtigt; den sproglige optagelse kan næppe følges i kilderne, det samme gælder klædedragt o. l.; den religiøse (overgangen til det lutherske) derimod bedre, i 2. generation var kun ca. $\frac{1}{3}$ bekendende katolikker; i en til København overflyttet gren af en af familierne holdt man – naturligt nok – bedst fast ved katolicismen; færre og færre holder også fast ved geværfremstillingen. En interessant, velfunderet fremstilling af en udvikling, der ikke her var overraskende, men dog måske var så præget af tiden og stedet, at den næppe kan kaldes normal.

C. R. H.

Hedebogårde er de store og rige gårde, der ligger på den såkaldte hede mellem Roskilde, København og Køge. Om een af disse gårde fra Lille Valby fortæller Merete Justsen i et lille skrift udg. af Hist. samf. f. Roskilde Amt 1973. Gården følges fra 1661 til 1924 med slægts- og gårdhistorie og derefter omtales de fine gamle møbler, der stadig er bevaret på gården. Arthur Fang

slutter af med en tidligere trykt omtale af flere rige møbler og sølvtøj fra Lille Valby. Det er interessant gårds- og genstandshistorie, men der savnes oplysninger om hvorfor netop hedebogårdene var så rige.

H. V.

Genoptryk af sognehistorier er blevet aktuelt med den stigende lokalhistoriske interesse. Historisk forening for Ledøje-Smørum sogne har genudsendt J. P. Jørgensen: Historiske Optegnelser om Ledøje-Smørum Sogne (1925), hvad man – ikke mindst med den magre litteratur om Københavns amts fortid in mente – må hilse velkomment. J. P. Jørgensens skildring af de to sognes historie følger velkendte baner, men i omtalen af bøndernes partisanvirksomhed under svenskekrigene mærker man sig, at forfatteren i 1800-tallet kunne optegne tilsyneladende ret pålidelige mundtlige traditioner, som et tilfældigt fund af skeletter i 1912 bekræftede.

Ø-historie er det gennemgående tema i Fra Holbæk Amt 1973 med velillustrerede artikler om Hesselø, Nekselø og Sejerø; forhistorisk arkæologi, hidtil mindst behandlet her, er i overvægt.

C. R. H.

Museet for Holbæk og Omegn har haft et travlt år, hvad beretningen for 1973–74 vidner om. Der har været udstillinger af moderne kunst og udstillinger af mere kulturhistorisk art som »Jul i gamle dage« samt mange foredrag spændende fra jernalderemner til fremtidig byudnyttelse. Museumslektoren har også haft travlt særlig med vejledning af lærere. Ind imellem er der blevet tid til erhvervelse af genstande til

samlingerne og til konservering af disse og andre genstande. Om nyt fra en jernudvindingsplads og om Ærøspejle og Holbækspejle fortælles der også i beretningen.

H. V.

En specialitet for erhvervslivet på Lolland og Falster er *sukkerroerne*, der ganske vist også forekommer i andre dele af landet, men intetsteds så kraftigt har sat sit præg på landskab og befolkning som her. Det betyder en udfordring til de kulturhistoriske institutioner, som de da heller ikke har sidet overhørigt. Som et resultat af samvirket mellem Dansk Folkemuseum og Stiftsmuseet i Maribo blev den polske arbejdskraft på øerne beskrevet af George Nellemann i Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog for 1967, og alle artiklerne i årbogen for 1973 er helliget de forskellige aspekter af sukkerroedyrkingen og sukkerfremstillingen. Her kommer man virkelig rundt om emnet: dyrkingen, dens redskaber og maskiner, den fremmede og hjemlige arbejdskraft, transporten, fabrikkerne og sukkerfremstillingen og visse sociale problemer, f. eks. de såkaldte roebørnestuer. I tilgift får man en nyttig bibliografi over emnet, så her er skabt en virkelig grundbog.

H. R.

Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog for 1974 har på omslaget et billede af Lollandsbanens damplokomotiv, fotograferet ca. 1904. Jeg skal iøvrigt ikke sige mere om den redegørelse for banens hundrede år, ikke fordi den ikke har interesse, men jeg vil i stedet pege på to bidrag til områdets *landbohistorie*, det ene om den senere amtmand Gerhardt Fayes virke ved over-

gangen fra fæste til selveje på det Westenborgske gods, og det andet om Anders Peder Nielsens livsførelse (som hans redegørelse hedder) fra han kom ud af skolen i 1889 og begyndte sin voksne tilværelse med først at tjene bønder og senere at arbejde som mejerist. Erindringerne er en fortsættelse af den skildring af barndomshjemmet, som bragtes i årbogen for 1971. Det er et værdifuldt bidrag til livsførelsen på landet i slutningen af forrige århundrede.

H. R.

Boghvedens historie behandles i Fynske Årbøger 1974 i 2 artikler af Svend Frederiksen og V. J. Brøndegaard. Omtalt tidligst 1533 forbindes denne »kornsort« oftest med Fyn og fynboer, men dyrkedes åbenbart i 17.–19. årh. fuldt så meget i Jyllands sydlige egne, på Fyn især i et bælte fra Odense Fjord til Fåborg–Assens. Mest udbredt formentlig i slutn. af 18. årh. Hvordan denne mærkelige plante, egnet for dårlige jorder, men meget modtagelig for frostskafer, er kommet til Danmark er ikke oplyst endnu, ligesom det i 19. årh. har ødelagt statistikken, at en nyindført boghvedesort egnet som grønfoder og grøngødning, men uegnet til gryn en tid spiller en rolle. Nogen større betydning driftsøkonomisk fik grynene aldrig, omend de nok var yndede af kendere, og grøn boghvede indeholdt et stof, der gjorde dyrene, der fodredes med det, allergiske for sollyset. Interessante kulturhistoriske undersøgelser, der må kunne suppleres i hvert fald med mere materiale fra Jylland og Slesvig, ja, formentlig med held kan ses på europæisk baggrund.

C. R. H.

De to folketingsvalg i foråret 1853 i den daværende Verving-kreds belyses meget levende af M. Vesterdal i Fynske Årbøger 1974 s. 44–59 ved uddrag af den dagbog, hans bedstefar Morten Nielsen så flittigt førte. M. N., der ikke selv havde valget, støttede den nationalliberale pastor Carl Møller, der sejrede ved valget i februar, men faldt ved maj-valget. Skildringen af især det første valg med den ivrige agitation forud for og siden selve valgbehandlingen er ualmindelig levende. Morten Niensens dagbøger har fortjent en bedre skæbne, end den udparcellering og beskæring, som f. t. synes at være den eneste måde at få den udgivet på.

C. R. H.

Jernbanedriftens lyster nåede sent til Ærø. Projekt udarbejdedes 1916–17 til forbindelse Marstal-Ærøskøbing-Søby; det afsporede af en 1917 indsat postbil (med plads til 4 passagerer) og voksende anlægsudgifter. Vigand Rasmussen beretter om planer og endeligt i Fynske Årbøger 1974 s. 60–77.

C. R. H.

Madlavningen har sin interessante historie. I Fynske Årbøger 1974 s. 104–15 går Erik Koed Westergaard løs på *prosssekagen* (tidligere kun kaldt prosen), der fra slutningen af 1700-årene er en fynsk specialitet, oprindelig en bagt ovnret, hvor hovedbestanddelen var hele havregryn, sjældnere bygryn, tilsat mælk, evt. æg, men først og fremmest tilberedt med flæsk. En meget solid spise, der siden i skiver ristedes på panden med fedt og dyppedes i Sirup. I 1800-årene ændredes prosssekagen til en sød kage med sukker, krydderier, tørrede frugter o. l., massiv

som en plumkage og brugt som dessert især juleaften eller ved lign. festmåltider. 3 opskrifter gives, hvis interesse-rede trænger til kalorier. En udgave fra Samsø omtales, her som en slags hvidpølse uden tarm og ovnbagt af bygryn eller ris (pølsekage) med rosiner og krydderier som sortpølsen.

C. R. H.

Vestfynsk Hjemstavns 43, 1973 har et alsidigt og blandet indhold spændende fra »Arkæologi en hastesag« over Karen Brahes Bibliotek, de vestfynske hegn og til uddrag af gamle retsprotokoller. Det er lokalhistorie omkring Hjemstavnsgården i Gummerup, der er med til at øge vor viden om fortiden.

H. V.

Sådan var Århus – denne gang i mellemkrigstiden – er titlen på en ny publikation fra det aktive Århus byhistoriske udvalg. Forfatteren, S. Hjorth Eriksen (f. 1915) har skildret sin fødeby i 1920'erne og 30'erne med stor charme. Det er cyklernes, biografernes, permanentkrøllernes og de første funkishuses årtier, og forfatterens beskrivelse af sin gymnasietid tyder ikke på et forsømt forår udenfor det pulserende samfund – bogen bringer en højst engageret vise om 30'ernes diktatorer på Melodien »Mackie Messer« fra gymnasierevyen. »Århus i vore hjerter« lyder en kapitelovertitel, og det karakteriserer bogen!

»Skejby kirke i 800 år« er titlen på en nydelig, gennemillustreret publikation, den aktive lokalhistoriker, fhv. gård-ejer Rasmus Bendixen i 1972 har udsendt, og som indeholder kirkens bygningshistorie, ikke mindst ud fra de

skriftlige kilder (kirkeregnskaber, inventarier o. s. v.). 21 af de 74 sider er viet en detaljeret redegørelse for den kirkerestauration, som fandt sted i 1951, medens Rasmus Bendixen var kasserer for Skejby menighedsråd, og som således bl. a. kan takke forfatteren for sin gennemførelse.

S. K. B.

De higer og søger i Viborg amt. Det får man et godt indtryk af i de fælles museumsårhbøger *MIV* 2-3 fra 1972-74. Der graves i oldtid og middelalder, ses på kirker og klostre og konserveres jordfund. Jord, vand og fauna undersøges af naturvidenskaberne og Skovgaardfamiliens kunst med blyant, pensel og saks drages frem. Men hvad med de senere århundreders beboere i Viborg amt? En spillede på skalmeje og andre bor i Stoholm.

H. V.

Byer med vokseværk var omkring århundredskiftet Esbjerg, der blev købstad i 1899, og Herning, der fulgte efter i 1913. Verner Bruhn: Da Esbjerg blev by (1973) skildrer den ikke ganske problemfri overgang til købstad med en god fremstilling af lokal- og landspolitiske intriger, mens Sv. A. Gjeding-Thisted: Landsbyen Herning 1900-1914 (1974) udnytter forfatterens egne erindringer og bringer et udmærket billedmateriale.

Om stort og småt i Ribe amt handler to nye publikationer fra Historisk Samfund for Ribe amt. I »Glimt fra Ribe amts fortid«, 1973, henleder de to forfattere, S. Manøe Hansen og H. K. Kristensen, der begge er kendere af egnens historie, opmærksomheden på den

mængde store og små ting fra amtet, der hvadenten de er set på et museum eller i det fri, »fryder øjet og glæder sindet«. Præsentationen sker, som forfatterne selv udtrykker det i indledningen, »i en broget blanding«, og det bilde, bogen efterlader i læserens sind, er noget kalejdoskopisk. – »Nogle Optegnelser om Andst og Gjesten Sogne i de sidste Aarhundreder, foretagne og samlede af Anders Simonsen« udkom første gang i 1888, og er nu genudgivet 1974. Anders Simonsen (1817-1905), en aktiv landmand og hedeopdyrker, der tillige sad i sogneforstanderskab, amtsråd, Landsting (for Venstre) m. m. har som skriftlig kilde præsteembedets *Liber daticus*, men skriver herudover på baggrund af mundtlig tradition og egen erindring, bl. a. om landbrugskrisen i 1820'erne (kapitel X). Anders Simonsens historiske interesse er evident (han havde tilknytning til højskolebevægelsen) og stilen klar og afdæmpet. Simonsens formål med bogens udsendelse var ifølge hans forord at vise for sine samtidige, hvor meget bedre levevilkårene generelt set var i 1880'erne end tidligere; hans fremskridtstro og (lidt selvbevidste?) glæde over de opnåede resultater skinner ofte igennem i fremstillingen.

S. K. B.

Nordslesvigske Museer 1, 1974, er titlen på en ny årbog, der udgives af museerne i Sønderjyllands Amt. Et produkt af amtssamarbejdet, som det skildres i den interessante museumshistoriske indledning af Hans Neumann. Skibsbilleder på Abenrå Museum og befæstningshistorie fra Sønderborg behandles i to mindre artikler. De resterende $\frac{2}{3}$ af årbogen er viet Tønder

Museums historie, en artikel, der før er trykt som selvstændig bog. Måske lidt genbrug? Da årbogen allerede har fået en stor læsekreds, eftersom den regelmæssig skal indgå i Sønderjysk Månedsskrift, har museerne her fået en bred kontaktflade til publikum i landsdelen.

H. V.

Gården fra Sønder Sejerslev i Sydvestjylland er genopstillet på Frilandsmuseet i Sorgenfri, og en af vore ældste teglstensbyggede gårde er dermed bevaret for eftertiden. Men det er ikke blot det facinerende Z-formede bygningskompleks, der er blevet bevaret. Det særprægede miljø, hvor den rige marskbonde forenede stuedrift med handelsfærd og skibsfart, en anden med fremstilling af standure og anden finmekanik, er søgt genskabt ved de stuer og rum, der er indrettet i gården. En regnskabsbog ført af flere af gårdens ejere samt en stor samling glasnegativer var blandt de mange genstande, der fulgte med gården til museet. Det er nogle af de kilder Jørgen Køster øser af, når han skildrer forholdene omkring gården, dens historie og det særegne Sydvestjydske miljø, den er repræsentant for, i den fine lille bog som Frilandsmuseet har udgivet om denne gård.

H. V.

Gårdmandshjem og arbejdermiljø er skildret i to små selvbiografier, den ene Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved (1973) udgivet af Historisk samfund for Sønderjylland, fortæller om en barndom i Ullerup, mens Hans Mosegaard: Grænsebarnet (1974), udsendt af forlaget Melbyhus, beretter om en opvækst

i et haderslevsk arbejderhjem. Forfatterne er omtrent jævnaldrende – Beck født 1900 og Mosegaard 1902 – og begge skildrer danske hjem, skolegang og vilkårene under 1. verdenskrig. Hvor Peter Beck imidlertid koncentrerer sig om de unge år, fortsætter Hans Mosegaard beretningen op gennem 1920'erne, bl. a. med et ikke ukritisk billede af Esbjerg arbejderhøjskole.

Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte (2. række, bind 26/27–29, 1970/71–1973) giver god anledning til at minde om, at man bør være opmærksom på det omfattende, danske og tyske, arbejde med historie, der finder sted i grænselandet. Hertugdømmernes historie er ofte en del af dansk righistorie. Redaktionen af dette tidsskrift er sig tydeligt denne situation bevidst, – som det ses af anmeldelsesrubrikken, der ret nøje – omend kortfattet – orienterer om dansk forskning. Denne såkaldte 2. række med undertitlen *Beiträge und Mitteilungen* er foreningens årlige publikation, som navnlig rummer småstykker og udgivelser. De fire årgange 1970–73 viser, hvorledes dette tidsskrift indholdsmæssigt hører hjemme netop på tærsklen mellem Danmark og Tyskland. Her skal dog blot omtales stof af mere umiddelbar dansk (nordisk) interesse.

Johannes Moritzen spørger (29/1973): *Abschaffung der Heiligen und Hexenverfolgung – eine Zusammenhang?* Problemet belyses især gennem Peder Palladius og Hans Tavsens, og forf. bidrager således til dansk kirkehistorie. W. A. Schulze skriver om *Alte Dreikönigsdarstellungen im nordelbischen Raum* (29/1973). Der er først og frem-

mest tale om en katalog over Helligtrekongerbilleder, ordnet i en vis indbyrdes kronologi efter proveniens på fonte og andre med henholdsvis malerier eller figurer. Motivet betragtes kun i et vist omfang under en kunsthistorisk sammenhæng; kommentaren er navnlig af teologisk karakter. – *Erwin Freytag* mange arbejder er af mere lokal betydning: *Die politisch-kirchliche Sonderstellung der schauenburgisch-pinnebergischen Grafschaft Holstein seit 15. Jahrhundert* (28/1972); *Die Pröbste des Zisterzienserklosters in Uetersen bis zum Dreissigjährigen Krieg*, og i tilknytning dertil en artikel om en enkelt af disse provster: *Clement von der Wisch* (29/1973); Efter et håndskrift fra omkring 1500 i Det kgl. Bibliotek i København har Freytag meddelt en udgivelse af statuten for et kalendebroderskab i Morkirchen (29/1973), og han føjer et strøg til Wallensteins og Trediveårskrigen historie i hertugdømmerne med *Die Grafschaft Holstein-Pinneberg im Dreissigjährigen Kriege. Ein Briefwechsel des Grafen Jobst Hermanns mit Wallenstein* (26/27, 1970/71). Korrespondencen angår krigen byrder! – Personalhistorikere vil kunne have god nytte af *Annie Petersens* to udgivelser af underskriftsapparatet til henholdsvis den lybæske *Konkordienbuch* (26/27, 1970/71) og den sk. »*Besondere Buch*« (28/1972). Ved disse to »bøger« har Lybæks teologer siden 1500-tallet og op i dette århundrede hæftet for deres kald med deres underskrift. Som regel angives embede og i visse tilfælde herkomst. Vi ser fx. at en student fra Bergen har ladet sig eksaminere i Lybæk. De to udgivelser har særskilte registre.

S. C.

I årbogen fra Varbergs Museum for 1974 findes en redegørelse for den *forsvenskning af Halland*, der satte ind i de gamle danske områder efter erobringen i 1660. Forf. har hentet sine eksempler fra Värö pastorat, og man får ved dette nærstudie et godt indblik i såvel vanskelighederne ved at få ændringen gennemført – den foregik væsentligt gennem gejstligheden – som de midler, der anvendtes herved. En af fremgangsmåderne var at inddrage alle danske bøger, hvilket dog ikke lykkedes fuldt ud. I Stråvalla kirke findes således endnu i dag den danske alterbog fra 1666.

H. R.

I årbogen for Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring 1971 findes et par kortere afsnit om *norsk kirkeinventar*, der behandler ikonografiske problemer, nemlig først Ellen Magerøys forsøg på at bestemme en af figurscenerne på et af kapitælerne i Urnes stavkirke som den hellige Antonius og hans møde med kentauren. I tilgift får vi hans helgenhistorie og den nordiske tradition om ham. Dernæst som et afsnit i den omfattende redegørelse for arbejdet med Seljord kirke, der restaureredes 1965–72, Sigrid Christies gennemgang af altertavlen, der er en af de ældste norske efterreformatoriske tavler (fra 1588) og desuden med en interessant fremstilling af Moses og Aron stående med lovens tavler foran sig. Forf. viser både hen til tavlens europæiske forbilleder og til, at den er et indlæg i den debat om billeder i kirkerne, som blev ført af den dansk-norske gejstlighed i sidste halvdel af 1500-årene.

H. R.

Den farveglade træhest fra Dalarna er velkendt her i landet, men er kulturhistorisk et internt svensk fænomen. Derimod har *hårsmykker* – og ikke blot fra Dalarna – absolut dansk interesse både m. h. t. oprindelse, alder og udformning. Gösta Berg, der skriver om de to ting i Rig 1974 h. 4, 113–116 tilføjer nyt materiale både til belysning af, hvor tidligt de to genstandsformer optræder i Sverige, og hvor de evt. kan være lavet. For hårsmykkernes vedkommende kan han, via et retsreferat, nå tilbage til 1592, hvor armbånd lavet af kvindehår omtales. Det er meget tidligt. Fra det følgende århundrede nævnes sådanne armbånd jævnligt både i Sverige og Danmark. I de kgl. kammerregnskaber, udg. af E. Marquard 1918, nævnes de flere gange, karakteristisk nok forhandlet af tyske piger.

H. R.

I Rig 1973 h. 4 har Göran Gudmundsson behandlet de *malede bondemøbler* i Järvsö sogn i Hälsingeland i en analyseform, der må kunne give inspiration til studiet af tilsvarende møbelområder i f. eks. Danmark. Forfatteren jager ikke en enkelt mand (som f. eks. i Kjeld Snedkers »Torebymaleren«), men forsøger at give en karakteristik af møblerne fra et nærmere afgrænset tidsrum, 1795–1840, gennem deres dekoration, og forsøger derigennem at finde frem til håndværkerne bag dem. – I første hæfte af årgang 1974, 16–17 drøftes muligheden af, at den specielle malemåde skulle være inspireret af »kineserier«.

H. R.

En af de værdifulde ting ved det svenske kulturhistoriske tidsskrift Rig er afsnittet: Översikter och granskningar, hvor en videnskabelig debat kan udspille sig, inden sporet endnu er blevet koldt. I tidsskriftets 1973 årgang findes to sådanne debatter af stor interesse også her i landet. Den første om *trolldomsprocesser* startedes af Tillhagen i hæfte 1, 28–33 med en anmeldelse af Bengt Ankarloo: *Trolldomsprocessarna i Sverige* og Bente Alver: *Heksetro og Trolldom* (i Norge). Den meget kritiske anmeldelse tager Ankarloo til genmæle imod i hæfte 3, 76–78, og Tillhagen slutter af med en replik i samme hæfte. – I hæfte 4 giver den kyndige forsker Lizzie Carlsson en omfattende og dybtborende analyse af Hans Petersson: *Morgongåvoinstitutet* i Sverige under tiden fram till o. 1734 års lag. Der er ingen anledning til at gå nærmere ind på de fremførte anskuelser, men begge emner er vigtige for dansk kulturhistorie, og det er væsentligt at gøre sig bekendt med de her fremførte synspunkter.

H. R.

Kommunesammenlægninger er ikke blot et dansk fænomen, det kendes også i Sverige. I Rig 1974, h. 1 har Mats Rehnberg gjort rede for foranledningen hertil, hensigten hermed og følgerne heraf, hvor han udførligt kommer ind på danske forhold ved en gennemgang af den danske Skelskør-undersøgelses rapport, der under redaktion af G. Nellemann og Jon Sundbo er udgivet af Dansk historisk Fællesforening i 1972.

H. R.